

Şeyh Rizâ Talebânî'nin Türkçe Divanında Ses Bilgisi Çalışması

ID No.39

(PP 195 - 205)

<https://doi.org/10.21271/zjhs.26.1.11>

Selan Neamat Hussein

Diller Fakültesi- Türk Dili Bölümü /Salahaddin Üniversitesi-Erbil
Silanmzuril@gmail.com

Hazim Burhan Mustafa

hazim_alnajar@yahoo.com

Received: 07/07/2021

Accepted: 07/10/2021

Published: 25/02/2022

ÖZET

Kürt bir şair tarafından 19.yüzyılda Türkçe hiciv türünden şiir yazılması bizim dikkatimizi çekmiş ve bizi bu alanda akademik bir çalışma yapmaya teşvik etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel etkisi nedeniyle Kürt şairlerinin çoğu Türkçeyi bilmiş ve şiirleri için Türkçeyi ikinci veya üçüncü dil olarak seçmişlerdir. Bu araştırma özet, giriş, iki bölüm, sonuç ve kaynaklardan oluşmaktadır. Özet, araştırmayı tanıtmak için yazılmıştır. Giriş bölümünde çalışmanın önemi ve öne çıkan ana başlıklarına yer verilmiştir. Ayrıca şairin biyografisi ve şiirlerinde kullandığı dil özellikle Türkçe şiirleri yazarken kullandığı dil şiir kuralları dikkate alınarak anlatılmıştır. Birinci bölümde Şeyh Rizâ Talebânî'nin yaşadığı dönemle paralel olan Osmanlı döneminin edebiyatı anlatılmıştır. Ayrıca bir dilin temeli sayılan sesbilgisi çalışmasını Şeyh Rizâ Talebânî'nin şiirlerinden yararlanarak ele alınmış ve incelenmiştir. İkinci bölümde ise Şeyh Rizâ Talebânî'nin Türkçe Divanından örnek olarak Türkçenin ses özellikleri, ses değişimleri ve ses olaylarını araştırdık. Çalışmamız boyunca elde ettiğimiz bulgu ve neticeleri sonuç başlığı altında paylaştık. Ayrıca bu çalışma için yararlandığımız kaynakları da listeledik.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Rizâ Talebânî'nin Türkçe Şiirleri, Osmanlı Dönemleri, Sesbilgisi, Ses olayları, Ses değişimleri, Ses kuralları, Hiciv.

GİRİŞ

Şeyh Rizâ 19.yüzyılın görkemli tasavvuf şairlerinden ve Kürt edebiyat semasının en parlak yıldızlarından. Şeyh Rizâ Talebânî, Türk edebiyatında Nefi'den sonra gelen en büyük hiciv üstadıdır. Onun irticalı şiir düzenlemede ve parlak dördlük ve dizeler söylemede Nefi değerinde bir şairdir. Şeyh Rizâ'nın doğduğu yer ve zaman hakkında çok kesin olmayan bilgilerle beraber farklı yazarların kitaplarından farklı görüşleri şöyle açıklayabiliriz:

Emin Zeki Beg, Şeyh Rizâ'nın hayatını anlatırken, vefat ettiği yıl hakkında bilgi vermemiştir. *Şeyh Rizâ 1328 hicri yılının Muharrem ayının birinde vefat etmiştir*, diye yazar. Alaaddin Secadi hocamız, Şeyh Rizâ'nın doğduğu yılı (1255) vefat ettiği yılı da (1329) yıl olarak belirtmiştir. Doktor Marif Haznedar, Şeyh Rizâ'nın doğduğu yılı (1262), Admons (1261) ve Doktor Kemal Fuat da (1253) der. Şeyh Rizâ'nın mezar taşı üzerinde (1328)tarihi,yani sadece vefat ettiği yıl yazılmıştır. (Borakayi, 2008:660)

Şeyh Rizâ, Şeyh Abdurahman'nın oğlu Mahmud Zengana hocanın torunudur. Şeyh Rizâ 1837 yılında Kerkük sancağına bağlı Çemçemal¹ ilçesinin Çirih köyünde doğmuştur. Bu bölge o dönemde Baziyan eyaletine bağlıydı. Şair öncelerinde mahlas olarak gerçek adı Şeyh Rizâ'yı kullanmıştır. Ara sıra (Lami) mahlasını da kullanmıştır. (Haznedar,2004:279)

Elimizdeki başka bir kaynakta Şeyh Rizâ'nın doğum yeri olarak farklı görüş bildirmektedir. Şeyh Rizâ'nın Kerkük şehrinde doğmuştur diye geçer. Babası ve akrabaları çoğunlukla Bulak mahallesinde yerleşmiş olduklarından kendisinin de bu mahallede doğup

¹ Çemçemal veya Çimçimel bugün Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetiminde yer alan Süleymaniye ilindeki bir kent.

büyüdüğü kesinlikle söylenebilir. Zira Şeyh Rızâ'nın bu mahalledeki (Kadırliler) Dergahının etrafında hala durmaktadır. (Terzibaşı, 2006:25)

Şeyh Rızâ ilk tahsilini babasından almış ve önce Farsça'yı öğrenmiştir. Daha sonra Kerkük'e dönmüş ve bir süre orada kalmıştır. Hacı Sa'id Hilmi Zade'nin yanında Arapça dilbilgisini öğrenmiştir. Oradan Süleymaniye ve Köye'ye gitmiş orada İslam ilimlerini öğrenmiştir. Daha sonra İstanbul'a gitmiştir. (Borakayı, 2008:661)

Şeyh Rızâ daha sonra Şeyh Ali tarafından Bağdat meydan mahallesindeki Kâdirîler tekkesi'ne post-nişîn olarak tayin edildi. Böylece Bağdat'a giderek oraya yerleşti. 13 Ocak 1909 tarihinde Bağdat'ta vefat etti ve Şeyh Abdülkâdir Geylânî Türbesinin haziresine gömüldü. Vasiyeti üzerine Farsça olarak yazdığı bir kıt'ası mezar taşına kazınmıştır. (Taçana, 2010:29)

Türkçesi şöyledir:

Ey Allahın elçisi ne olur Ashabulkehf köpeği gibi
 Senin sahabelerinin cemaatinde cennete girsem
 O köpeğin cennete benimse cehenneme gitmem caiz midir?
 O Ashabıkehf'in köpeği bense senin Ashabının köpeğiyim
 Farsçası şöyledir: (Terzibaşı, 2006:30)

يا رسول الله چه باشد چون اصحاب كهف
 داخل جنت شوم در زمره ء احباب تو
 او رود در جنت و من در جهنم كي رواست
 او سگ اصحاب كهف و من سگ اصحاب تو

Kudretli bir şair olan Şeyh Rızâ, zekâ ve yetenek bakımından ender yetişen değerlerdendir. İrticalen söylediği şiirlerin sayısı tesbit edilen şiirlerinden daha çoktur. Halk arasında daha çok müstehcen şiirleri yaygın olmakla beraber kendisini yakından tanıyanlar onu vakur ve muhterem bir kişi olarak tanımaktadırlar. Lâfını asla esirgemeyen Şeyh Rızâ, hiciv alanında çekinmez ve saygı kurallarını tanımaz bir mizaca sahipti. İstedliğini över, istediğini yerin dibine geçirirdi. Kendisi için de söylediği şu beyit belki de hiç kimsenin alınmaması için ifâde edilmiştir: (Terzibaşı, 2006: 40-41)

İstese eyler sitâyîş istese eyler hecâ

Lâubâlîdir Rızânın meşreb-i rindânesi

Şeyh Rızâ'nın şiirleri boyut olarak küçük, ama içeriği çok büyüktür. Çok az şair Şeyh kadar klasik şiirlerin bütün konu ve amaçlarına değinebilmiştir. Şair Kürt diline ait büyük küçük tüm ağızları bilmiş ve şiirlerinde başarıyla yansıtmıştır. Şiirlerinin ölçüsü aruzdur. Kafiyesinde yanlış yoktur. Şeyh Rızâ Kürtçe, Türkçe, Arapça ve Farsça dilleriyle şiir yazmış ve her dört dilde yazdığı şiirler klasik şiirin doruk noktasına ulaşmıştır. Evet Arapça diliyle yazdığı şiirleri azdır. Ama eldeki şiirlerine bakıldığında şunu anlıyoruz eğer şair Arapça diliyle şiir yazmayı hedefleseydi bu dildeki şiirleri klasik şiirin önderi olurdu. Türkçe de yazdığı şiirlere gelince onlar zaten çoktan Türk Edebiyatı Tarihine girmiştir. Farsçayla yazdığı şiirler de oldukça iyi karşılanmıştır. Biz Kürt milleti olarak Şeyh Rızâ'nın Osmanlı Türkçesi ve Farsça dilleriyle yazdığı şiirlerden dolayı onunla gurur duyuyoruz. Şeyh Rızâ'nın kullandığı şiir dili kolaydır. Klasik ifadeler ve ağır kelimelere de yer vermiştir. Belagat'ta eşi benzeri yoktur. Onun şiirdeki zati hazırcıvaplığı ve nüktedalığı eşsizdir. Örneğin kendisine Arapça, Farsça, Türkçe, Kürtçe'nin en iyi şairleri kimlerdir? diye sorulduğunda, o Kürtçe'de Mustafa Beg-i Sahıbkıran, Farsça'da Firdevsi, Arapça'da Mütenebbi, Türkçe'de Namık Kemal, her dört dilde de şu hâkir kulunuz benim! Diyerek cevap vermiş. Bu cevaplada alanındaki cesaretinin ortaya koymuş ve her dört dille yazdığı şiirlerle de damgasını vurmuştur. Türkçe ve diğer dillerde yazdığı divanlarını incelediğimizde Şeyh Rızâ'nın gerçek

anlamda dev bir şair olduğunu, her dört dili de mükemmel bir şekilde kullandığını görüyoruz.(Haznedar,2004:285-286)

Şeyh Rızâ 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında yaşayan bir hiciv şairidir. Hiciv eski bir edebi alışkanlık olarak nazım ve nesirde yer alan önemli bir sanat faaliyetidir. Her dönemde toplumsal değişiklikler, siyasi ve sosyal gelişmeler, sanatçıların üstünde büyük etki yaratır ve bu etki doğal olarak sanatçıların eserlerine de yansır. Şairler için ahlak çöküntüsü, siyasi bozukluklar, geçim sıkıntısı, yozlaşma ve yoksulluk gibi konular işlenecek mizahi ve hiciv konulardır. Halk edebiyatında “taşlama”, günümüzde ise “yergi” olarak adlandırılan ve klasik şiirde bir kişiye, topluma, düzene, feleğe, yoksulluğa, riyaya, talana, insanlardaki bozukluğa, ahlaksızlıklara başkaldırarak yazılmış olan şiirlere hiciv adı verilir.(Batur,2007:5)

Osmanlı döneminde hiciv denince akla gelen ilk şair şüphesiz 17.yüzyılda yaşayan Nef’î’dir. Sözü silaha dönüşen bu güzide şair kendisinden sonra gelen bir çok şairi etkiler. Ondan etkilenen şairlerden biri de Şeyh Rızâ Talebani’dir. Şeyh, Nef’î’den etkilendiğini şiirlerinde de dile getirir.(Uçak,2014:2)

Divân şiirinin etkisiyle Arapça, Farsça sözcükler ve terkiplere (tamlamaları) çok kullanmıştır. Arapça ve Farsça sözcüklere yer vermesine rağmen Türkçeyi başarıyla kullanmıştır. Şairin kullandığı Türkçe, son dönem Osmanlı Türkçesidir. Şiirlerde Türkiye Türkçesinde bugün de kullanılan şekiller rastlanmaktadır. Bu dönemde Şair halkın kullandığı deyimleri, sözcükleri büyük bir sanatsal kabiliyetiyle kendine özgü bir şiir türünde ortaya koymuştur ki şairin koyduğu bu şiir türünü sanatsal sövgü olarak adlandırmak yanlış olmaz. Hoşlanmadığı kimseleri hicvetmek için sokakları dolaşarak insanların ağzından derlediği küfürlere sanatsal üsluplar kazandıran şair, bunları kalıplar halinde manzum kasidelere dökmüştür.(Terzibaşı,2006:141)

Şeyh Rızâ Osmanlıca terkip ve tamlamaları şiirlerinde baştan aşağı kullanmıştır. Osmanlıca da Arapça isim tamlaması(izafet terkibi), ve sıfat tamlamasına (tavsif terkibi) çok kullanılmıştır.Arapçada hem isim tamlamasında hem sıfat tamlamasında Türkçe’nin aksine tamlanan önce, tamlayan sonra gelir. Tamlayanın yani ikinci kelimenin başına harfi tarifi yani (ل) işareti konur. (Ergin,2001:73)

Belirtili isim tamlamaları:

Müflisîñ ‘aüsesine āayōa-i nÀgÀh dinür

Mün‘imiñ ôarûasına yerōamükellÀh dinür (Mustafa 2010:472)

Hey’etiñ adı nedir dÀire-yi ‘adliye

Anı icÀd ideniñ rÿōuna yüz biñ la‘net(Mustafa 2010:455)

Belirtisiz isim tamalamaları:

Bir zamÀn āadr-ı vezÀret rütbesiydi nÀgehÀn

Çaldı bir tekme felek ol müfsidiñ iúbÀline (Mustafa 2010:518)

Emiru’l mü’minin i’dÀmına emr itse şÀyÀndır

Bu bed üinyet ki hetk-i millet ôayru’l-enÀm itdi (Mustafa 2010:528)

Sıfat tamlamaları:

Bir bokuñ gögsine cevherli nişānlar dikilir

Ki fülān memleketiñ kōca kımandānıdır (Mustafa 2010:484)

Seniñ teg bir büyük ‘Àlim cihÀnda var mıdır kellÀ

Saña sÿ’-i naōardan óifō için dirler küçük mollÀ (Mustafa 2010:559)

Dil ilişkileri, dil bilimi çalışmalarının üzerinde önemle durduğu araştırma alanlarından biridir. Tarihi çok eskilere dayanan, geniş bir coğrafyada konuşulan ve yüzyıllar boyunca sürekli göç eden bir milletin dili olan Türkçe, bu uzun süreç içinde birçok dille karşı karşıya gelmiş, bunların bazılarıyla yoğun etkileşimde bulunmuştur. Bu diller arasında Arapça ve Farsça öne

çıkılmaktadır. Türkçe ile Arapça arasında ilk dil ilişkileri, X. yüzyıldan itibaren Arapça dinî terimlerin alınması ile başlamıştır. Türkçe Farsça dil ilişkileri ise iki halkın hemen hemen aynı coğrafyayı paylaşmaları sebebiyle daha erken dönemlerde VII. yüzyılın ortalarında başlamıştır. (Akar, 2000: 13).

Bu ilişkiler doğrultusunda Türkçe, Arapça ve Farsçadan pek çok sözcük almış, Türkçeden bu dillere çeşitli kavram alanlarına ait pek çok sözcük geçmiştir. Böylece Türkçe ile ona komşu olarak yaşayan başka diller arasında oldukça zengin bir söz alışverişi gerçekleşmiştir. Şeyh Rızâ 19.yüzyılda yaşadığı için bu dönem son dönem Omsanlıcaya tekabül etmektedir. Bilinildiği üzere Osmanlıca da Arapça ve Farsça ve Türkçe karışımı olan üçüzlü bir dil haline gelmiştir.

Türkçenin anlatıldığı dilbilgisi kitaplarında sesin tanımı oldukça önemli bir yer tutmaktadır Türkiye Türkçesine ait gramer kitaplarındaki ses kavramıyla ilgili tanım ve bilgileri aşağıya alıyoruz:

Vecihe Hatipoğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü adlı çalışmasında sesin tanımını şöyle yapar: “(Fr. Phoneme, son; İng. sound, phonem; Alm. Laut, Sprechlaut) (Derl. Fonem, ses unsuru, seslik, ün) Kulağın duyabildiği titreşim.” (Hatipoğlu,1972:81).

Tahir Nejat Gencan, sesi şöyle tanımlar: *Hava titreşiminin kulakla duyulanına ses diyoruz. İnsanların anlaşma araçlarından en önemlisinin, gelişmeye en elverişli olanının seslenme olduğunu; konuşmanın ve dillerin bu seslenmelerden doğduğunu gördük. Sesler, akciğerlerden gelen havanın gırtlaktaki kırılganlığa çarpmasıyla, onları titretmesiyle çıkar. Pek hızlı olan bu titreşim, saniyede 400 resim çekebilen aygıtlarla ancak saptanabilir* (Gencan,1979:32).

Ahmet Topaloğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü adlı çalışmasında (1989) sesi şu şekilde tanımlar: “(Osm. Sıvı; Fr. Voix, son). Ciğerlerden gelen havanın etkisiyle ses çıkarma organlarında oluşan, kulağın algılayabildiği titreşim.” (Topaloğlu,1989:125).

Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi adlı kitabında şunları söyler: *Ses, genel olarak, yalnızca işitme organlarımızla duyduğumuz dış izlenimlerin tümüdür. Ses, esnek bir cismin –ki bu çok kere havadır- hızlı gidip gelmesiyle yani titreşimiyle meydana gelir. Havanın titreşimi, çevreye yayılıcıdır. Bu yayılma, ses dalgaları halinde oluşur. Bu dalgalar, işitme sinirlerimize çarpar ve bunların duyarlılığı ile beynimizdeki işitme merkezine geçer. Ses bilgisinde ses, insan gırtlığındaki ses kırılganlığının titreşimiyle meydana gelen biçimlenmiş basit bir selendir. Ses, bir dilin en basit gerecidir, ögesidir.* (Ediskun,1993:67).

Fuat Bozkurt, ses için şu tanımı yapar: *Yalın bir tanımla ses, titreşimle oluşan insan kulağıyla ya da duyarlı aygıtlarla algılanan her tür hava titreşimidir. İnsan sesi, gırtlaktan aygıtlarla dudaklara uzanan yolda biçimlenip 2 gelişen belli titreşimlerdir. Aynı seslerden oluşan birimler, toplumun bütün bireylerinde aynı kavramı yansıtacak biçime yerleşir. Böylece dilin yapı taşları oluşur. Dil olgusunun çıkış noktası bu evrimlerdir. Böylece bir sözleşme, bir uzlaşma aracı olan dil ortaya çıkar. Sözcükler seslerden oluşur. Bir dildeki sesler de birer gösterge sayılırlar. Yerleri, birbirleriyle olan ilişkileri aracılığıyla değer kazanırlar.* (Bozkurt,2004 116).

Biz bu çalışmada Şeyh Rızâ Talabani'nin ,Türkçe divanı üzerinde çalışarak ve örnekleri divandan faydalanarak Türkçenin ses özellikleri, ses olayları ve ses değişimleri üstünde ilerlemeyi düşünüyoruz.

ŞEYH RIZÂ TALEBÂNÎ'NİN TÜRKÇE DİVANINDA TÜRKÇENİN SES DEĞİŞMELERİ:

Bir dilde kelimeler yaşamlarını sürdürürken ses açısından hep aynı şekilde kalmazlar. Bu sözcükler değişmeye meyillidirler ve önceleri konuşma dilinde görülen bu değişiklik, zamanla yazı diline de geçer. Bu değişim iki şekilde kendini gösterir. Onlar da değişiklik ve gelişmedir. Ses değişikliği, bir kelimedede bir sesin yerini genel olarak kendisine yakın bir sese bırakmasına denir. Ses gelişmesi de bir kelimedede bir sesin gelişme yoluyla kendisinden türemiş olan başka bir

sese bırakmasına denir. Örneğin Eski Türkçede kelime başındaki /t/ ler, Batı Türkçesinde yerini /d/ ye bırakmışlardır.

Birÿn-ı dilde bulmadım ÂâÂr-ı kenz-i rÂz

CÂn-ı derÿne ‘aûf-ı ‘anÂn itmek isterim (Mustafa 2010:515)

a- Ses Karşılanması: Bu değişim bir sesin başka bir sesin yerine geçmesi veya bir dilde bulunmaya bir sesin ona yakın bir sesle karşılanmasıdır. Arapça ve Farsça’da uzunlu veya kısası bulunan temelde üç harf vardır (a , i , u ; â , î , û). Türkçe bu iki dilin uzun ünlülerini bazı durumlarda imlâ gereği korumuştur. Yazılışları birbirine benzeyen fakat okunuşları ve anlamları ayrı olan kelimeleri ayırt edebilmek için korumuştur. Örneğin (hala ve hâlâ) kelimeleri. Birde bazı kelimelerde *ge,ke,le* seslerinin ince okunduğunu göstermek için bu uzun ünlüleri korumuştur, **dükkân , dergâh , lâkin** örnekleri gibi. (Yıldız,1999:327)

Yine çıúmaz o şÂhiñ ‘uhde-i medó ü âenÂsından

Rıò ger fi’l-meâel fenn-i südan-dÂnide ÓassÂndır (Mustafa 2010:464)

Benim maóðymumı aânÂma me’mÿr itmedi zirÂ

Bilirdi lira benden óÂâil olmaz iş bedÂvÂdır (Mustafa 2010:474)

Óulme gerçi bizim şeyó-i şerifiñ adı var

Óulme yoúdur meylî ammÂ ôÂlime imdÂdı var (Mustafa 2010:548)

b- Ünlü İncelmesi: Kalın ünlülerin ince ünlülere değişmesidir. (Yıldız,1999:328)

Bu durumda ya tam incelleme olur: bulbul > bülbül ; durust > dürüst gibi.

Bulunmaz gülşen-i ‘aârında âamdân dide-giryân

Nesim-i re’fetinden gül gibi bülbül de òandÂndır(Mustafa 2010:538)

Ya yarı incelleme olur: duşman > düşman ; cumle > cümle gibi.

Düşmana úarşı kedi millete úarşı aâlan

La‘netullÂhi ‘alÂ óaoret-i hÂze’s-sulûÂn (Mustafa 2010:552)

İş muvÂfiú gelemez olmasa tevfiú refiú

Nik ü bed cümlesi tevfiú üzerinde mevúyf (Mustafa 2010:492)

c- Ünlü Kalınlaşması: İnce ünlülerin kalın ünlülerle değişmesidir. Burada da ya tam kalınlaşma olur ya da yarım karınlaşma **meydana gelir. Adem > adam; hefte > hafta; galebe > kalaba; mesel > masal vb.**

Çay için biñlerce ücret vermeyen Âdemlere

Minnit itmez Âferin úab‘-ı civÂn merdÂnesi (Mustafa 2010:529-530)

d- Ünlü Daralması: Bu değişim de geniş ünlülerin dar ünlülere dönüşmesidir.

Ebrişum>ebrişim ; gofte>güfte ; donbek>dümbelek. (Yıldız,1999:328)

e- Ünlü Genişlemesi: Bu değişim de, dar ünlülerin, geniş ünlülere dönüşmesidir.

Zaómet verdi zÂ’irine êıyyiúat-ı mekÂn

Degmezdi óeyl-i pÂkine her ‘Âşúıñ lebi (Mustafa 2010:536)

PÂdişÂh-ı Âl-i ‘OâmÂn ya’ni òÂn ‘Abdülóamid

ÚÂbil-i inkÂr degil ióâÂn-ı fevúa’l-‘Âdesi (Mustafa 2010:537)

Ma’rifet ger áaúal uzatmaú ise

Büz-i aófeş óekim ü dÂnÂdır (Mustafa 2010:460)

f- Ünlü Düzleşmesi: Yuvarlak ünlülerin düz ünlülere dönüşmesidir. Fursat > firsat; sanduk > sandık ; cadu > cadı ; mazu > mazi. (Yıldız,1999:329)

Her kimi gördüñ ise tekme vurursuñ başına

âanki yaylada çifte hâremi bi-efsâr (Terzibaşı 2011:137)

g- Ünlü Yuvarlaklaşması: Düz ünlülerin yuvarlak ünlülere değişmesidir. Müjde > muştı; ‘arzi-hal > arzuhal; masluk > musluk, mümkün > мүmkün vb. (Yıldız,1999:329)

Mүmkün olamaz herkes için mecd-i mü’ebbed

Қад һаһһаһullāhu bi-‘Īsā bin Muḥammed (Mustafa 2010:458)

ŞEYH RIZÂ TALEBÂNÎ’NİN TÜRKÇE DİVANINDA SES OLAYLARI:

Ses olayları dil seslerinin oluşturdukları anlamlı ve görevli ses birliklerinde uğradıkları değişimlerdir. (Eker,2015:227)

Dil seslerinin oluşturdukları anlamlı ve görevli ses birlikleri (kelime ve hece)’nde uğradıkları değişimlere ses olayı denir. Türkçe ünlü bakımından zengin bir dil olduğu için özellikle ünlülerle ilgili birçok özelliğe sahiptir. Türkçenin ünlü uyumları ve ünlü benzeşmeleriyle kendine özel birçok ses ve şekil özelliklere imkan vermektedir. Ayrıca Altay dilleri ve bazı Ural dilleri için ünlü uyumu bir karakteristik özellik sayılmaktadır. Aslında bu dil değişimleri ve bu ses olayları öyle nedensiz ortaya çıkmaz. Ortaya çıkarmasındaki en büyük etken söyleyiş kolaylığının en az çaba kuralıdır. Çünkü insanoglu konuşma sırasında zamandan ve emekten tasarruf etmek ister. Bunun içinde kolaylığı sağlamak amacıyla ses düşmesi, ses benzeşmesi, büzülme gibi ses olaylarına yol açar. İşte bunu için Türkçede de kelimelerin söyleyiş sırasında olabildiğince az çaba ve enerji harcama eğilimi görülmektedir. (Vural-Böler,2011:101).

Sesler, kendilerinden büyük gramer birliklerini meydana getirmek üzere yan yana gelirken öyle normal bir şekilde arka arkaya dizilmezler. Güçlü ya da güçsüz ama mutlaka zincirleme şeklinde birbirine bağlanırlar. Bu bağlanma sonucunda da bazı ses olayları meydana gelir. Bütün sesler de dil birliklerinde istekli bir şekilde yan yana gelmezler. Bazı sesler birbirleriyle birleşmezken bazıları türer, bazıları düşer, bazıları benzeşir, bazıları yanındaki sesi etkiler, bazıları birbiriyle yer değiştirmek ister, bazıları da birbirine karışır vb. Kısacası bu sesler yan yana dizilirken bir kural dahilinde birbirine bağlanır ve birbirilerini tamamlarlar. İşte bu ses olaylarının çıkmasının nedeni de budur. Yani kelimeler ve diğer gramer birlikleri bünyesinde olan sesler bu ses olaylarının etkisinde kalarak yapılarını bünyelerindeki seslerin temayyüllerine göre kurar ve yaşayışlarını bu ses olaylarına göre devam ederler. (Ergin,2009:64)

Ses Türmesi:

Ses türemesini “bir kelimenin aslında bulunmayan ancak çeşitli nedenlerle sonradan ortaya çıkan bir ses olayı” olarak tanımlayabiliriz.

“Ses türemesi (anaptyxe) düşmenin aksine kelimeyi genişletir. Aslında bu Türkçede nadir bir olaydır. Bununla birlikte eklemeyi kolaylaştırmak ve yabancı kelimeleri Türkçenin ses ve hece yapısına uydurmak gibi pratik bir maksatla türettiğimiz sesler oldukça fazladır.” (Banguoğlu, 2011: 65).

Ses türemesi kavramı için Tahir Nejat Gencan da “üreme”, “ses artması” terimlerini kullanmaktadır. (Gencan, 2001: 63).

“Türeme, seslerin kendi yapıları veya birbirleriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir ses olayıdır; fakat ses türemeleri, genellikle, seslerin söyleyiş kolaylığıyla ilgili görülür. Türkçede hem yapımlık hem çekimlik, hem ünlü hem ünsüz hem de yarı ünlü türemeleri görülür.” (Karaağaç, 2015: 94).

Ses türemesi, Türkçeye girmiş yabancı kelimelerin ön, iç ve son seslerinde, seslerin özelliklerine veya birbirleriyle birleşme şartlarına bağlı bazı nedenlerden dolayı ünlü veya ünsüz bir şekilde meydana gelen olaya denir. Daha çok yabancı kelimelerde kendini gösteren bu olayı ses düşmesinin karşıtıdır. Bir kelimedede ön, iç ve son seste kendini gösteren bu olay sıkça ön seste meydana gelir. (Vural, Böler,2011:102)

Ünlü Türemesi: Bu olay bir kelimenin ön, iç ve son sesine ünlü getirilmesi olayına denir. Buna bağlı olarak **ön seste ünlü türemesinin** nedeni Türkçede kelime başında birden çok

ünsüz bulunmamasıdır. Onun için ünsüz yığılması adı verilen ve özellikle Batı kökenli kelimelerde görülen br-, st-, sp-, sf-, sk-, sl-, fr-, gr-, gl-, kl-, kr-, hr- gibi yan yana gelen ünsüzler Türkçesinin ses düzeni ve ses özelliklerine aykırıdır. Bu durumda başta ünsüz yığılması olan kelimelerin önlerine ya da yan yana gelen iki ünsüzün arasına bir ünlü eklenerek kullanılmaktadır. Ön seste ünlü türemesi daha çok Batı Kökenli kelimelerde görülmektedir:

Station>istasyon scarto>ıscarta steam>istim

Türkçenin ses özelliklerinde anlattığımız gibi Türkçe’de kelime başında /r/,/l/ sesleri bulunmaz. Buda bu iki sesle başlayan kelimelerin başında ünlü türemesine neden olur. Bu olay sadece Anadolu ağzlarında görülmektedir.

Öiãae vermek baña da lĀzım iken haúı-ı sükýt (Mustafa 2010:455) lĀzım > ilĀzım

Öbürün söyleyemem söyle babaña raómet (Mustafa 2010:455) raómet > iraómet

İç seste ünlü türemesi de özellikle konuşma dilinde sıkça görülen bir olaydır. Kelime arasında yan yana gelen iki ünsüzün arasına bir ünlü eklenme süretiyle meydana gelir.

Fikr-i Bokrāt zebūn aql-ı Felātūn muhtell (Mustafa 2010:511) Fikr> fikir aql> aqıl

Gerçi ‘ilminden tolayı müfti Bağdād imiş (Mustafa 2010:557) ilm > ilim

Bende yokdur kibr-i ‘unvān virse bir oğlan selām (Mustafa 2010:565) kibr>kibir

Niçün virdiñ Na‘imiñ nev nihĀl-ı ‘ömrrünü bĀde (Mustafa 2010:519) ömr>ömür

ÒĀne-i óayretde ‘Āciz úalmışım ‘af it beni (Mustafa 2010:531) Ācz > Āciz

Aúçalar āarf itdi sehr-Āyin için rýz-ı cülýs (Mustafa 2010:539-540) sehr> şehir

Óükm idüp küfrine eāóĀb-ı şeri‘at hatta (Mustafa 2010:528)Óükm>hüküm; küfr >küfür

Neşr olundı tezek-i tāze gibi bir āazelıñ (Mustafa 2010:500) Neşr > neşir

İsm-i ‘Āli ile ‘Āli olamaz şaoā-ı reóil (Mustafa 2010:549) şaoā > şaoıā ; ism>isim

Sebú-i òĀnĀn òatm-i òĀcegĀndır Naúşibendiler (Mustafa 2010:482) òatm> òatim

Vücyd-ı padişĀh-ı ‘aāırımız kim cýd u íosĀndır (Mustafa 2010:464) padşĀh > padişĀh

Nüsóası geldi baña söyledigiñ medó-i Raýf (38,1:492)medó> medih

Bazı Türkçe kelimelerde küçültme sıfatı yapan -cık,-cuk ekleri getirilince bu ek getirilmeden önce ünlü türeme olayı meydana gelir. Bu türeyen ünlü kelime tabanının durumuna göre ya geniş veya dar ünlü olur: az+cık>azı**cık** ; dar+cık>dar**acık** vb. Ayrıca pekiştirilmiş kelimelerde pekiştirme hecesinden sonra ses akışını sağlamak için bir ünlü türer ve buna pekiştirme ünlüsü denir. Açık>apa**çık** ; düz>düpe**düz**; sağlam> sap**asağlam** vb. (Vural-Böler,2011:103)

Kelimenin sonunda bir ünlü belirmesi şeklinde ortaya çıkan olay da **son seste ünlü türemesi** olayıdır. Bu olaya yazı dilinden daha çok konuşma dilinde rastlanır. Gidereken > giderkene; gayrı > gayrın; serv > servi; hacc > hacı; tab’ > tabı vb.

Ünsüz Türemesi: Kelimelerin ön, iç ve son seslerine bir ünsüzün türemesi olayıdır. Ön ve iç seslerde görülen ünsüz türemesi ünlü türemeleri kadar yaygın bir olay değildir. Türkçede /h/ /y/ ünsüzleri ünlüye başlayan kelimelerin başına getirilir. Tabi bu olay daha çok ağzılarda ve konuşma dilinde görülür: Allah Allah > hallah hallah; ateş>hataş; Okka > hokka; oşt > hoşt vb. Bu olayı geçiren kelimelerin kalıcı nitelikte olup yazı diline yansımış örnekleri fazla değildir. Kelimenin kullanım sıklığı bu olayın çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan bazı kelimelerdeki bu gelişimin çok eskiden meydana geldiği görülmektedir. (Vural-Böler,2011:104)

Başı ezilse de yılan úuyruáu dolamaúdadır (Mustafa 2010:477) ılan > yılan

Her kimi gördüñ ise tekme urursuñ başına (Terzibaşı 2011:137) ur > vur

İç seste ünsüz türemesi olayı da hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde karşılaşılan bir olaydır. Bazı kelimelerin iç seslerinde /n/,/m/,/b/,/v/,/y/, ünsüz seslerinin türedikleri görülür. İç seste /m/ ünsüzünün türemesi de genellikle /b/ veya /p/ arasında türemektedir: kaplubağ>kaplumbağ ; mubār > mumbar gibi örneklerde görülür. /-b/ sesi de bazlamaç

>bazlmabaç; bulamaç> bulambaç ; kızamık >kızambık gibi örneklerde görülür. /v/ sesinin iç seste türemesi de mā'ī>mavi ; biscuit>bisküvi; sual>suval;puan>puvan gibi örneklerde görülür. (Vural-Böler,2011:105)

Gāhī enīs-i meclis-i derd-keşān idim (Terzibaşı 2011:262) **meclis** > **mencilis** /n/ sesi türemiştir.

Görmedim böyle 'aceb hā'ini māder be-ḥatā (Mustafa 2010:540)' **aceb**> **acayip** /y/ sesi türemiştir

Te'ōir-i ma'Àşım saña bir fÀ'ide virmez (Terzibaşı 2011:150) **fÀ'ide** >**fayda** /y/sesi türemiştir.

İkizleşme şeklinde ünsüz türemesi Türkçede pek raslanan bir olay değildir. **İkizleşme** bir kelime bünyesindeki bir ünsüzün iki defa söylenmesidir.

Üaç 'aded lira alınmış 'acabÀ yüz elli (Mustafa 2010:455)

eli>**elli**

Hāzret-i Hācī 'Ömer-zāde Küçük Molla kim (Mustafa 2010:484) **küçük**>**güççük**

Son seste ünsüz türemesi de bir kelimenin son sesinde kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesidir.

Acabā dehre şalan şūr-ı kıyāmet bu mudur (Mustafa 2010:544) **acabā** >**acabam**

Türkçede birde **ekleme sırasında türeme** olayı vardır. Bu olay bir kısım ekler kök ve gövdelerle doğrudan doğruya birleşmezler. Birleşme sırasında bağlamayı sağlayacak ilave bir ses alırlar. Yardımcı ses adı verilen bu bağlayıcı seslerin iç seste türemelerinin örnekleridir. Yardımcı sesler ünlü /ı/-/u/ ünsüz /y/-/n/ olabilir.

Yaşım, evim,kolum, yaoldayız,Sara'ya, dizine vb. (Vural-Böler,2011:106)

Ses Düşmesi: Bu olay bir kelime içinde bulunan ünlü veya ünsüz bir sesin türlü nedenlerle düşmesidir. Genellikle kelimeyi kısaltan bu olay ön, iç veya son seste olabilir. Ses düşmesini meydana getiren en büyük etken de konuşma sırasında kolayca kaçma eğilimidir. Daha çok kelime içinde bu olaya rastlanır. (Vural-Böler,2011:108)

Ünlü Düşmesi: bir kelimeyi oluşturan ünlüeslerden birinin düşmesidir. Bu olay ünlünün düştüğü yere göre kelimenin ön,iç ve son sesinde olabilir. Ünlü düşmesi aslında kelimenin bir hecesinin düşmesi demektir. Bunun neticesinde de o hecenin ünsüzleri diğer hecelere mal olurlar. Onun için ünlü düşmesi bazı kaynaklarda genel olarak hece düşmesi adı altında verilmektedir. (Eker,2015:228)

Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi: Türkçenin en yaygın ve önemli ünlü düşmesi olan bu olay ikiden fazla heceli kelimelerde ve sonunda ünsüz bulunmayan vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesidir. Hem Türkçede hem de yabancı kökenli kelimelerde bu olaya rastlanmaktadır: ayır>ayrı; ayırım>ayırım; sızıla>sızla; uyuku>uyku vb.

Ol āadiúim herkese ma'lymdur ehliyyeti

ÓÀşÀ lillÀh luùfuñ itsün ehl olanı redd-i bÀb (Mustafa 2010:540) luùuf> luùf ehl>ehl

Ekleme Sırasında Düşme: Bu olay Türkçede çok seki dönemlere hatta Eski Türkçe dönemine kadar gider. Orta hece vurgusuz dar ünlüsünün düşmesiyle meydana gelen bu olaya Uygurca metinlerde de sıkça rastlanmaktadır. Oğul-ı>oğlı gibi. Bu olay Türkçeye yabancı dillerden girmiş ve sonunda Türkçenin fonolojik yapısına aykırı bir ünsüz çifti bulunan tek heceli kelimelerdeki katma ya da türeme ünlülerin durumu ile başlamak gerekir. Bu olayın ortaya çıkma nedeni bu gibi kelimelerde son sesteki ünsüz çifti arasına sokulan katma ya da türeme ünlünün kolayca düşebilen bir ünlü olmasıdır.

Müsteşār 'akl-ı evvel ü hemdemiñ rúou'l-emîn akı > akl-ı

Dest-giriñ feyø-i aúdes ism-i a'ôam yÀveriñ (Mustafa 2010:495)

İmtiāÀl eyle RıøÀ emr-i celilü'ş-şÀnına emir > emr-i

Emr ü nehyi mürşidiñ müsterşidiñ burhÄnıdır (Mustafa 2010:481) emir> emr
Mu'tedil gitmez havāsi ki āoāuúdur ki āıcaú

NÄ-muvÄfüdür mizÄci ehline beñzer 'IrÄú (Mustafa 2010:494) ehil > ehl

Türkçe kökenli kelimelerde ünlü düşmesi olayına gelince bunu fonetik şartları şöyledir: ilk hecesi açık, ikinci hecesi kapalı olan(ğ-r, ğ-n, ğ-z, ğ-s, ya da y-n, l-n, r-n, m-z, v-ç) yapısında olan vücut organları ya da parçaları adları ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında ikinci hecelerdeki dar ünlüler düşer. Ağız>ağzı, alın>alını, boyun>boynu; göğüs> göğsü vb. EşüiyÄ óaúúnda 'Äciz irtikÄb itmekdedir

Erkek ile úancıaıñ beyninde vÄúí' bir miäÄl (Terzibaşı 2011:110) beyin > beyni
Konuşma dilinde de böyle bir ünlü düşme olayına rastlanmaktadır. Dakika>dakka;
bileyici>bileyci ; valide >valde vb. (Vural- Böler, 2011:110

SONUÇ

Çalışmamızdan elde ettiğimiz neticeler doğrultusunda şunları söyleyebiliriz: Şeyh Rızâ Talebânî Kürt klasik edebiyatı semasında hiciv konusunda sonsuz parlayan bir yıldızdır. Onun Türkçe, Kürtçe Arapça ve Farsça dillerinde yazdığı şiirler hiciv konusunda her çalışmaya kaynak oluşturabilecek son derece muazzam eserlerdir. Şeyh Rızâ Talebânî divan edebiyatının son döneminde yaşamış olan ve dönemin tüm özelliklerini büyük ölçüde özellikle hiciv şiirlerine yansıtabilmiş bir sanatkardır. Onun şiirleri zamanında derlenemediği için ne yazık ki çoğu unutmaya yüz tutmuştur. Mürettep olmayan Türkçe şiirleri de bir araya getirilerek bir divan şeklinde oluşturulmaya çalışılmıştır. Şimdiye kadar Şeyh Rızâ Talebânî'nin Türkçe divanı üzerinde yeterince durulmadığından böylesine değerli bir kaynağa hakettiği değer verilememiş ve üstünde fazla çalışılmamıştır. Elimizde şairin eserinde çeşitli Türkçe şiirlerden oluşan 109 adet şiir vardır. Şiirler Zakho Üniversitesi Türkçe bölümünde öğretim görevlisi olan Cuma Qadır hocamız tarafından transkripsiyonlu olarak Latin harflerine aktarılmış ve Türk Bilim dünyasının hizmetine sunulmuştur. Şeyh Rızâ Talebânî, Divân edebiyatının birçok nazım şeklini şiirlerinde başarıyla kullanmıştır. Genellikle hiciv onun şiirlerin konusu olmuştur. Eserde 14 farklı aruz kalıbı kullanan şairin kafiye ve vezin konularında bazen sıkıntı çektiği görülmektedir. Özellikle vezin konusunda problemler beyitler oldukça görülmektedir. Şairin kullandığı dil, bazen günlük kullanılan halk dilidir, bazen normal Türkçe bazen de son derece zor ve ağdalı bir Osmanlı Türkçesidir. Şeyh Rızâ Talebânî'nin divanında ses bilgisinin bütün konularında kaynaklık yapabilecek bir Türkçe mevcuttur. Özellikle ses değişimleri ve ses özellikleri örnekleri oldukça fazladır. Ses olaylarının tamamı Şeyh Rızâ Talebânî'nin Türkçe divanında mevcuttur. Özellikle ses türemesi, ses düşmesi ve benzeşme olaylarının örnekleri şiirlerinde çok fazladır. Şeyh Rızâ Talebânî baştan sona kadar devamlı isim ve sıfat terkip ve tamlamaları şiirlerinde kullanmıştır. Şair bazen açık sade ve anlaşılır bir Türkçe kullanmış olmasına rağmen, bazen de Arapça ve Farsça terkiplerle dolu anlaşılması zor bir dil kullanmıştır. Aslında onun her dört dilde yazdığı divanlarını iki konuda birleştirmek mümkündür. Şiirlerin çoğunluğu övgü ve yergi konularından oluşmaktadır. Hicivlerinde zaman zaman ağzını bozduğu ve alenen küfrettiği de görülmektedir. Şeyh Rızâ Talebânî 19. Yüzyılda yaşadığı için bu dönem son dönem Osmanlıcaya tekabül etmektedir. Şair o dönemin bütün dil özelliklerini şiirlerinde yansıtmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- 1- Bozkurt, K. (2020). *Filoloji Alanında Akademik Çalışmalar*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- 2- İNAL, İ. M. (1969). *Son Asrın Türk Şairleri*. İstanbul: 2.cilt.
- 3- Taqane, A. (2010). *Şeyh Rızâ'yı Talebânî*. Erbil: Aras.
- 4- Terzibaşı, A. (2006). *Kerkük'lü Şeyh Rızâ*. Kerkük: 1.baskı.

- 5- Uçak, S. (2014). *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*. Ankara: C.3.
- 6- Z., B. (2007). *Hiciv ve Meyhane Sohbetleri*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- 7- TOPALOĞLU, Ahmet (1989), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken yayınları, İstanbul
- 8- Ediskun, H. (1993). *Yeni Türk Dilbilgisi*. Remzi
- 9- Hatipoğlu, Vecihe (1972), *dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK yayınları, Ankara
- 10- Bozkurt, Fuat. (2004). *Türkiye Türkçesi Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- 11- Yıldız, Osman (1999), *Dilimizdeki Arapça ve Farsça Kökenli Kelimelerde Görülen Fonetik Değişmeler*, Sosyal Bilimler Dergisi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sayı 4; s321-338.
- 12- EKER, Süer (2015), *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, 9.baskı, Ankara.
- 13- VURAL, Hanifi- BÖLER, Tuncay (2011), *Ses Ve Şekil Bilgisi*, Kesit yayınları, İstanbul.
- 14- ERGİN, Muharrem (2009), *Üniversiteler için Türk Dili*, Bayrak yayınları, İstanbul
- 15- BANGUOĞLU, Tahsin. (2011), *Türkçenin Grameri*. (9. Baskı), TDK Yayınları, Ankara.
- 16- GENCAN, T. N. (2001), *Dil Bilgisi*. (1. Baskı), Ayraç Yayınevi, Ankara
- 17- BORAKAYI, Sadiq (2008). *Mejuy Wejeyi Kurdi*, Aras yay. Erbil
- 18- MUSTAFA, Şukur (2010). *Şeyh Rıza Talebani Divanı*, Aras yay. Erbil
- 19- TERZİBAŞI, Ata (2011). *Kerkük'lü Şeyh Rıza ve Türkçe Şiirleri*, Aras yay. Erbil

Phonetics Study in Turkish Poem of Shex Reza Talebani**Selan Neamat Hussein****Hazim Burhan Mustafa**

College of Languages- Department of Turkish/Salahaddin University-Erbil

Abstract

Writing poem in Turkish at the nineteenth century by a Kurdish poet whose most of his poetry consists of satire, drew our attention to conduct this research. Due the cultural influence of Ottoman Empire, most of the Kurdish poets have chosen Turkish as a second or third language for their poetry. This research consists of abstract, introduction, main body results and the sources. The abstract is a discussion to introduce the research. In the introduction the main features of research have been illustrated which are the bibliography of the poet and the language tone has been used in his poetry, especially when composing Turkish poems. In the first section of this research, literature review during the Ottomans which is simultaneous with Shex Reza Talebani. Phonics has been discussed extensively as the basic language in his Turkish poetry. In the second section sound features, sound changes and sound events in Shex Reza's Turkish poetry have been explained. At the end we reached some conclusions of his research and listing the references benefitted from for this work. In the final section the findings of this research have been elucidated as well as the list of references that have been used in this research.

Keywords: Sheikh Rızâ Talebânî's Turkish Poems, Ottoman Periods, Phonetics, Sound events, Sound changes, Sound rules, Satire.

لێکۆڵینهوهی دهنگسازی به نمونهی دیوانی تورکی شیخ رهزای تالهبانی**حازم برهان مصطفی****سیلان نعمت حسین**

کۆلیژی زمان- بهشی زمانی تورکی / زانکۆی سه‌لاحه‌دین-هه‌ولێر

پوخته

نووسینی شاعر به تورکی له لایهن شاعیریکی هه‌جوی کورد له سه‌دهی نۆزده‌دا، سه‌رنجی ئیمه‌ی بۆ لای خۆی پاکبشا و وای لێکردین که بریارێکی دروست وه‌ربگرین بۆ دروست کردنی توێژینه‌وه‌یه‌کی زانستی. زۆربه‌ی شاعیره‌کانی کورد زمانی تورکییان وه‌ک زمانی دووهم یاخود سێیه‌م زانیوه، ئه‌مه‌ش به‌ هۆی فراوانی ده‌سه‌لاتی عوسمانی و کاریگه‌ری لایهنی پۆشه‌نیری له‌سه‌ر تاكه‌کانی بن ئه‌م ده‌سه‌لاته‌.

ئهم توێژینه‌وه‌یه‌ له‌ پوخته و پێشه‌کی و دوو به‌ش و ئه‌نجام و سه‌رچاوه‌کان پێک هاتووه. پوخته‌ی توێژینه‌وه‌که‌مان کردووه به‌ ده‌روازه‌یه‌ک بۆ ناساندنی توێژینه‌وه‌که‌. پێشه‌کی ئهم توێژینه‌وه‌یه‌ش تابه‌ته‌ به‌ لایهنه‌ گرنگ و به‌رچاوه‌کانی ناو توێژینه‌وه‌که‌. که بریتیه‌ له‌ که‌سایه‌تی ژبانی شاعیر و ئه‌و زمانه‌ی له‌ شاعیره‌کانیدا به‌ کاری هێناوه، به‌ تابه‌تی ئه‌و زمانه‌ی که شاعیره‌ تورکییه‌کانی پێ نووسيووه، به‌ په‌چاوکردنی یاساکی شاعیر. له‌ به‌شی یه‌که‌می ئهم توێژینه‌وه‌یه‌دا، باسمان له‌ لایهنی ئه‌ده‌ب کردووه له‌ سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتی عوسمانیه‌کاندا. که هاوکاته‌ له‌گه‌ڵ ژبانی شیخ رهزای تالهبانی شاعیردا. باسمان له‌ ده‌نگسازی وه‌ک به‌ره‌تێکی سه‌ره‌کی زمان و زانستی ده‌نگ کردووه له‌ شاعیره‌کانی شیخ رهزای تالهبانی دا. به‌شی دووهمی توێژینه‌وه‌که‌مان تابه‌ت کردووه به‌ تابه‌تمه‌ندییه‌ ده‌نگیه‌کان و گۆرانکارییه‌ ده‌نگیه‌کان و رووداوه‌ ده‌نگیه‌کان به‌ نمونه‌ی شاعیره‌کانی شیخ رهزای تالهبانی.

له‌ کۆتاییدا چه‌ند نه‌نجامێکه‌مان بۆ ئهم توێژینه‌وه‌یه‌ دیاری کردووه، له‌گه‌ڵ په‌چاوکردنی سه‌رچاوه‌کان که بۆ ئهم توێژینه‌وه‌یه‌ سوودمان لێی بینیوه.

وشه سه‌ره‌کییه‌کان: شاعیری تورکی شیخ رهزای تالهبانی، سه‌رده‌می عوسمانیه‌کان، فۆنه‌تیک، رووداوه‌کانی ده‌نگ، گۆرانکاری ده‌نگ، یاساکی ده‌نگ، شاعیری داشۆرین.